

İsfâhan'da Nizârî-İsmâilî Faaliyetleri

Ayşe ATICI ARAYANCAN*

Activities of Nizari Ismaili in Isfahan

Citation/©: Atıcı Arayancan, Ayşe, (2017). Activities of Nizari Ismaili in Isfahan, Milel ve Nihal, 14 (1), 270-287.

Abstract: Isfahan, being the capital city of Seljuks, has been an important center facing the struggle of Sunnis and Shiahs after the XI. century. Seljuk administration especially tried to take measurements against propagandas of Nizârî Ismailis, active in İsfahan, in terms of both in ideology and act. Nizârî Ismâilîs committed assassinations, established invitation houses for the sake of the issue they named Davet-i Cedide. Public had to be divided into two as Sunnis and Shiahs, and a serious chaos has occurred in the city. Not only the state and the public but also the architectural structure of the city faced damages in the chaotic environment. This article emphasizes on the Nizârî Ismâilî's activities in Isfahan while it considers the historical process and events in terms of public, politics and religion; and provide a general overview.

Key Words: İsfahan, Nizârî, Ismâilîs, Seljuks.



* Yard. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Anabilim Dalı
[ayse.atici2@gmail.com]

Atrf/©: Atıcı Arayancan, Ayşe, (2017). İsfâhan'da Nizârî-İsmâîlî Faaliyetleri, Mîlel ve Nihal, 14 (1), 270-287.

Öz: Selçuklu başkenti olan İsfahan XI. yüzyıldan sonra Sünnî-Şii mücadelelerinde önemli merkezlerden biri olmuştur. Özellikle Selçuklu yönetimi İsfahan'da faaliyet gösteren Nizârî İsmâîlîlerin fikirselle ve eylemsel propagandalarına karşı önlemler almaya çalışmıştır. Nizârî İsmâîlîler tarafından Davet-i Cedide adını verdikleri davaları uğruna İsfahan'da suikastlar işlenmiş, davet evleri kurmuş, halk Sünnî ve Şîî olmak üzere ikiye bölünmek zorunda kalırken şehirde ciddi karmaşa yaşanmıştır. Çıkan bu karmaşanın içinde sadece devlet ve halk değil şehrin mimari dokusu da zarar görmüştür. Bu makalede, İsfahan'da Nizârî İsmâîlî faaliyetleri üzerinde durulurken şehrin toplumsal, siyasî ve dinî açıdan şahit olduğu tarihsel süreç ve olaylar ele alınacak ve genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsfahan, Nizârî, İsmâîlîler, Selçuklular.

Giriş

Selçuklu döneminde başkent olan İsfahan ticari, kültürel ve dini açıdan önemli ortaçağ şehirlerinden biri olmuştur. İsfahan'ın etnik ve dinî yapısı İran'ın tarih sürecinde göç eden birçok topluluğun etkisiyle sürekli olarak değişmiştir¹. İslam öncesi dönemde nüfusun büyük çoğunluğu Ari-Zerdüşti olan İsfahan, Müslüman-Arapların şehri ele geçirmesi ile birlikte hızla İslamlaşmaya başlamış ve Sünnî akide büyük bir bölümde kabul görmüştür. İslam devrinin ilk dört asrında İsfahan'da bulunan Sünnîlerin önemli bir bölümü Hanbeli mezhebine mensup olmuştur. X-XI. Yüzyıl aralığında ise nüfusun büyük bir kısmında Hanefilik ve Şafîîk görülmüştür. Zamanla şehirde Şîîlerin sayısı artarken özellikle İsmâîlî faaliyetleri çoğalmış ve İsfahan şehrinde mezhep çatışmaları artarak devam etmiştir².

Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşâh döneminde başkent olan İsfahan, İsmâîlîlerin önemli propaganda merkezlerinden biri olmuştur. Bilindiği gibi XI. Yüzyılda Fatımîler Mısır'dan Kahire merkez olmak üzere yoğun bir şekilde daîler aracılığıyla İran başta olmak üzere Hicaz, Yemen, Irak'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Fatımî ve Abbasi halifeleri arasında süregelen Sünnî-Şii çatışması içerisinde Sünnî İslam dünyasının önderliğini Selçuklular

¹ Osman Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.22, İstanbul: 2000, s. 497.

² Osman Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, s. 497.

ele almış ancak Selçukluların ilgilenmek zorunda kaldığı en önemli meselelerden biri İsmâîlîlik olmuştur. Selçuklular, İran başta olmak üzere tüm bölgelerde Fatimîlere karşı askerî mücadele yanında fikrî ve ilmî açılardan da faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun yanında Haçlı saldırıları, iktidar kavgaları ve isyanlar içerisinde devletin merkezî otoritesi sarsılmıştır. Birçok meselenin yanında Şii hareketler Selçuklu devletinin en baş problemlerinden biri olmuş ve bu konuda devletçe önlemler alınmaya çalışılmıştır³. Bu karmaşa esnasında İran'ın birçok şehrinde, Selçuklulara ve Sünnî düşünceye düşman olan Fâtimî İsmâîlîlilerden ayrılarak tek başına yayılmaya çalışan ihtilalci karakterli Nizârîlerin İsfahan başta olmak üzere Selçuklu şehirlerinde yaptıkları propagandalar ve eylemler insanları etkisi altına alarak devlet ve sosyal düzeni bozacak boyutlara ulaşmıştır⁴. Nizârîler özellikle İsfahan'da çok hızla yapılmış ve gerçekleştirildikleri sıra dışı eylemler ile Selçuklu hükümdarlarının dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Fikirselsel ve eylemselsel propagandaları ile Selçuklu devlet ve toplumunda ciddi hasarlara neden olmuşlardır. Bu çalışmada, Nizârî İsmâîlîlerinin Selçuklu topraklarında yapılanma süreci İsfahan'da işlenen suikastlar ve şehre verilen mimari zararın yanında, mezhep kavgaları yüzünden Selçuklu halkının ve devletin durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I.İsfahan'da İsmâîlî Yapılanması

İsfahan'da İsmâîlî yapılanması Fatimî İsmâîlîleri döneminde başlamış, Nizârî İsmâîlîleri döneminde istikrarlı, yoğun ve daha planlı bir şekilde devam etmiştir. 1070 yılları başında Selçukluların başkenti İsfahan'da gizli karargâhı bulunan Abdülmelik b. Attaş, İsmâîlî önderliğini yürütmüş⁵ ve merkezi Kirman'dan batıdaki Azerbaycan'a kadar geniş bir bölgede İsmâîlî hareketinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak yaptığı eylemler Selçuklu yönetimin dikkatini çekince Rey'e kaçmak zorunda kalmıştır⁶. Abdülmelik b.

³ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti, (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul: 2002, s.166.

⁴ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s.210.

⁵ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi, Alfa Tarihi*, İstanbul: 2016, s.160

⁶ Er-Râvendî, *Râhatu's Sudûr ve Âyetu's-Sürûr*, Çev. Ahmet Ateş, c. I-II, Ankara: 1957, s. 155, Nurullah Yazar, *Büyük Selçuklu Döneminde İsfahan*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara:2013, s.136.

Attaş'tan sonra İnan baş dailiğini Hasan Sabbah üstlenmiştir. İnan bölgesi baş dâisi Abdulmelik b. Attaş, İsfahan'da Fatimî İsmâîlîlerden koparak yeni bir örgütlenme başlatan Nizârî İsmâîlî hareketinin önderi Hasan Sabbah'ın mezhebe girişini⁷ Rey'e geldiğinde onaylamış ve dava örgütlenmesinde görev vermiştir⁸. Sonrasında 1072 yılından itibaren Fatimî İsmâîlî davasına⁹ hizmet etmek üzere faaliyetlere başlayan Hasan Sabbah daha sonra 1076 yılında Mısır'a giderek burada 3 yıl kalmış, eğitimini ilerlettikten sonra 1081 yılında İsfahan'a dönmüştür¹⁰. Daha sonraki 9 yılını Dehhuda kimliği ile İsmâîlî daisi olarak İnan'ın birçok bölgesinde seyahat edip Fatimî Halifesi El-Muntasır'ın oğlu Nizâr adına Davet-i Cedide adını verdiği propagandasını yürütmüştür. Planlarını Selçuklu yönetimine karşı doğrudan bir ayaklanma başlatmak için aşama aşama ilerletmiştir¹¹. Özellikle İnan'ın dağlık bölgelerinde Nizâr adına propagandasını sürdürürken kendisine sağlam bir merkez aramaya

⁷Kaşanî, Cemaleddin Ebü'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü't-Tevârîh*, Hurufçimi-yi Samedi, Tahran: 1344, s.133; Mirhvand, *Tarih-i Ravzatü's-Sefa Fi Sireti'l-Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefâ*, Tashih. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, c. 6, Tahran: 1385, s. 3077.

⁸Reşidüddin Fazlullah, Hemedanî, *Câmiü't-Tevârîh*, Nşr. Muhammed Müderrisi Zencani, Tahran:1338, s. 99; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil Fi't-Târîh, *Tercümesi (İslam Tarihi)*, Çev. Abdülkerim Özaydın, c. 10-11, İstanbul: 1987, s. 261; Kaşanî, *Zübdetü't-Tevârîh*, s. 135; Willey, Peter, *Eagle's Nest, İsmâîlî Castles in İnan and Syria*, The Institute of İsmâîlî Studies, London: 2005, s. 123.

⁹Fatimî davası hilafetinin 909 yılındaki kuruluşundan Fatimî halifesi Müstansır'ın 1084'deki ölümüne ve Nizârî ve Mus'tali olarak ikiye ayrılmasına kadarki süreci kapsamaktadır. Fatimî Halifesi el-Müstansır adına davette bulunan Hasan Sabbah el-Müstansır'ın 1094 yılında ölmesinin ardından imamet/veraset tartışmalarında Nizâr'ı desteklemiştir. Selçuklulara karşı ayaklanmış olan Hasan Sabbah ve İnan İsmailileri Nizâr'ın tarafında yer almışlar ve bu tarihten itibaren "Nizârîyye" diye tanınacak olan İnan ve Irak vs. İsmaililer, Fatimî halifeliliği ve İsmailî hareketin diğer kolu Müstaliye ile bağlarını koparmışlardır. Muzaffer Tan, "*Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar*", s.111-145.

¹⁰Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *Târîh-i Cihân-güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 536; El-Talib, *Tarih-i İsmâîlîyye*, Tahran, 1362; s. 87; Mirhvand, *Ravzatü's-Sefa*, s. 3078.

¹¹Farhad Daftary, *Alamut Efsanesi*, s.56. Farhad, Daftary, *Muhaliif İslamın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaya, Ankara: 2001.s.90; Nurullah Yazar, Büyük Selçuklu Döneminde İsfahan'ın Siyasi Durumu, *Journal of İslamic Research*, 2013: S.24(01), Ankara: 2013, s.33

başlamıştır¹². Selçuklu yönetimi tarafından takibe alınan Hasan Sabbâh, çareyi kimseye görünmeden İsfahan'daki arkadaşı Ebû'l-Fazl'ın evine gitmekte bulmuştur. Gizliden yürüttüğü propagandasının planlarını bir süre İsfahan'daki bu evde gizlenerek sürdürmüştür. Hatta öyle ki İsfahan'da kaldığı süre boyunca arkadaşı ile yaptığı sohbetlerde son derece heyecanlı ve kararlı bir şekilde sürekli yeni davasından söz etmiş ve Sultan'ın taassubundan, devlet erkânının baskısından şikâyet ettikten sonra; “*Ne yazık! Eğer kendime iki taraftar bulsam bu memleketin altını üstüne getiririm*” demiştir¹³. Bu söz üzerine Ebû'l-Fazl aşırı yorgunluktan korkudan, endişeden ve tehlikeli günler geçirmekten Hasan Sabbâh'ın akli dengesinin bozulduğunu düşünerek onun için dimağı güçlendirici yiyecekler ve içecekler hazırlamıştır¹⁴. Hasan Sabbâh bu yiyecekleri görünce hemen Ebû'l-Fazıl'ın aklından geçenleri anlamış ve İsfahan'dan Kirman'a kaçmış, sonrasında Rey'in bir kasabası olan Huvar yolundan Kazvin'e geçmiştir¹⁵. İsfahan'dan ayrıldıktan sonra Alamût Kalesi'ne yerleşip, tam 35 yıl oradan hiç ayrılmayarak başta İsfahan ve Rey olmak üzere İran'ın birçok yerinde davasını sürdürmeyi başarmıştır¹⁶. Hasan Sabbâh, Davet-i Cedide (Yeni Davet) adını verdiği propagandasının yanında Nizârî İsmâîlîliğinin inançsal, felsefî temeli olan Ta'lim doktrini geliştirip merkeze yerleştirdikten sonra teşkilat bünyesindeki dâiler ve fedâiler aracılığıyla teşkilatlanmasını devam ettirmiştir. Hasan Sabbâh'ın kurmuş olduğu teşkilat yapısındaki sistem üst-ast ilişkisiyle yürütülürken, Ta'lim doktrininin devamını yine öğretmen-öğrenci hiyerarşisi içinde derece derece

¹²Peter Willey, *Eagle's Nest*, s. 124; Heinz Halm, “Bateniya”, *Encyclopedia Iranica*, c. III, Routledge& New York, 1989, s.59. İran bölgesinde Hasan Sabbâh'tan başka El-Kirmanî, El-Muayyed al Şirazi, Nasır-ı Hüsrev hepsi ayrı ayrı dâilik yapmıştır.

¹³Cuveynî, *Târîh-i Cihân-güşâ*, s.542; Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyin Nevaî, Çaphane-i Firdevsi, İran: 1339,s.517.

¹⁴Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevarîh*, s. 112-113

¹⁵Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevarîh*, s. 112-113; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, Nşr. Abdülhüseyin Nevaî, Çaphane-i Firdevsi, İran, 1339.s. 517; El-Talib, *Tarih-i İsmâîlîyye*, s. 86.

¹⁶Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevarîh*, s. 133,

öğrenmeye dayandırmış ve sağlamlaştırmıştır¹⁷. Hiçbir zaman imamlık iddiasında bulunmayan Hasan Sabbah, kendisinin Nizâr'ın soyundan gelen imamın ortadan kaybolmasından sonra hüccet, yani delil ve davet reisi olduğunu savunmuş, aşama aşama öğrenmeye dayanan Ta'lim doktrinini¹⁸ ve Da'vetü'l-Cedide'nin kurucusu olarak etkin rol oynamıştır¹⁹. Selçuklu topraklarında son derece militarist ve yeni bir propaganda ile kurduğu yapı sayesinde 166 yıl Selçuklu coğrafyasında etkin olmayı başarmış, başkent İsfahan'ı tehdit etmiştir²⁰.

Hasan Sabbah, Alamut'ta yerleştikten sonra Abdülek b. Attaş oğlu Ahmed'e İsfahan başdailiği görevini vermiş ve Ahmet İsfahan'daki İsmâîlî grubun lideri olarak kabul edilmiştir. Abdülmelik b. Attaş b. Ahmed, hiç gecikmeden İsfahan yakınlarında bir davet-hane kurmuş, bölgede tam otuz bin kişiyi Nizârî İsmâîlîliğine kazandırmıştır. Bu arada Selçuklu hazinesini zarara uğratarak, kendi hazinelerini güçlendirecek vergiler toplamıştır²¹. Deylem'e gelerek, Deşt-i Gôr şehrinin yakınlarında bir ev kiralayıp, hücre evi kurmuştur. Özellikle Deylem zümresi üzerinde etkin rol oynayıp, onlarla kurduğu samimi ilişkiler sayesinde her gece hücre evinde toplantılar yapmış ve otuz bin kişinin daveti kabul etmesini sağlamıştır²². Daha sonraları İsfahan yakınlarında bulunan Selçukların büyük ve önemli kalelerinden Şahdiz Kalesi'ne bir şekilde sızıp, gizliden kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır²³. İsfahan ve çevresinde meşru olmayan yollara başvuran Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş'ın adamları yol kesmeye, güçsüz halkı öldürmeye, halkın mallarını gasp ederek,

¹⁷Ahmet Ateş, "Batıniyye", İA,MEB, c. 2, İstanbul, 1949, s. 341; N. Çağatay - İ. A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi I*, s. 75-76; Çağatay, N., Çubukçu, İ.A., *İslam Mezhepleri Tarihi I*, A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara: 1965, s.7

¹⁸ Cuveynî, *Târîh-i Cihân-güşâ*, s. 538-539

¹⁹ Heinz Halm, *Shi'ism*, Columbia University Press, New York: 2005, s. 182.

²⁰Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul:2016,s.167; Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, Sivas: 2012, s.133

²¹Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 393.

²²Nişaburî, *Zeyl-i Selçukname*, Tahran, 1332, s. 40;Er-Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, c. I, s. 152-153

²³Er-Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, C. I, s. 152-155; Adnan Adıgüzel, "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Makalesinin Sadeleştirilmesi", *e-şarhiyat ilmi Araştırmalar Dergisi*, S.XII, 2014,s.216.

vergi koymaya başlayınca bu durum iç ve dış karışıklıkları tetikleyip, bölge halkını son derece zor bir duruma düşmüştür²⁴. Şahdiz Kalesi dışında İsfahan'ın beş fersenk uzağında bulunan Hâlinecân Kalesi de Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş tarafından Türk asıllı bir kale muhafızın yardımı ile ele geçirilmiştir²⁵.

Başlarda İsfahan'da daha pasif yer edinen İsmâîlîler, Sultan Melikşah'ın ve Nizâmü'l Mülk'ün ölümünden sonra çıkan taht kavgaları ve anlaşmazlıklardan faydalanarak sağlam bir yapılanma çerçevesine girmişler. Selçuklu kalelerini tek tek ele geçirip, suikastlarını artırmışlardır. Bunun sonucunda Selçuklu yönetimi askeri harekâtın yanında onları topyekûn yok etme için ağır saldırılarda bulunmuştur. Dönemin sultanı Sultan Beryarûk İsfahan İsmâîlîlerine karşı kıyımlar başlatmıştır²⁶. Saray ve orduya sızan İsmâîlîleri ya da şüphe ettiği Selçuklu yetkilisini tehdit edip etkisiz hale getirirken, Sencer de Kuhistan'da çok sayıda İsmâîlîyi ya öldürtmüş ya da köleleştirmiştir²⁷. Eş zamanlı olarak Sultan Berkyarûk kendisinin de katıldığı bir süvari birliği ile İsmâîlîlerin çadırına saldırarak, tam 300 kişiyi ve Kâkeveyh'e kaçmış olan İsmâîlî liderleri Emir Muhammed Düşmenziyâr'ı yakalatıp öldürtmüştür. İsmâîlîlerin malları ve ağırlıklarını yağmalatmış, suikastlarda kullanılacak olan silahlar ele geçirilerek askeri harekâtın yanında toplu kıyımlar devam etmiş ve İsfahan'ı tehdit eden Şîî hareketi durdurulmaya çalışılmıştır²⁸.

Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş'ın İsfahan'da çok sayıda taraftar toplayıp, giderek güçlenmiş olması Sultan Muhammed Tapar'ın da dikkatinden kaçmamış ve olanlara son vermek, Müslümanları onların zulüm ve zorbalıklarından kurtarma fikriyle Şahdiz Kalesi'ni kuşatmıştır. Kaleye daha iyi hâkim olabilmek için kalenin batı tarafındaki en yüksek mevkiye taht kurmuş ve bizzat kendisi

²⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c.10, s. 346; El-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Çev. Kıvameddin Burslan, Ankara,1999. s. 93; Er-Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, C. I, s. 151-152.

²⁵İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c. 10, s. 262.

²⁶Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 393.

²⁷Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 393.

²⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c.10,s.265; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyarûk Devri Selçuklu Tarihi (1092-1104)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 2001,s. 89.

yönetmiştir. İsmâîlîlerin zulmünden bıkan halk ve köylüler Sultan'ın etrafında büyük bir topluluk oluşturmuş, kalenin bulunduğu dört fersah uzunluğundaki dağı her taraftan kuşatmıştır. Bu arada Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş kale halkı ile birlikte kendisini kalede korumaya almıştır²⁹. İyice sıkıştığında ise İsfahan'ın Sünnî fakihleri ve din adamları ile uzun görüşmeler yaparak, dinsel bir tartışma başlatıp zaman kazanmaya çalışmıştır. Sultana gönderdiği bir mektupta; kendilerinin Allah'a ve peygambere inanan, şeriatın gereklerini yerine getiren gerçek Müslümanlar olduklarını, Sünnîler ile tek ayrılıklarının imâmet konusu olduğunu savunurken, gerçek Müslüman olmalarının yanı sıra sultanın yüksek hâkimiyetini tanıyan ve vergi ödemeye de hazır olduklarından bahsedip, kendilerine karşı açılan savaşın meşru bir dayanağının olmadığından söz etmiştir. Aslında başlarda sultanın danışmanlarının ve Sünnî fakihlerin çoğu Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş'ın savunmasını kabul etmeye eğilimli iken, başta Şafi Ebu'l-Hasan Ali b. Abdurrahman gibi fakihlerin yer aldığı bir grup İsmâîlîlere karşı çıkma konusunda ısrar edince tartışma sona ermiş ve kuşatma devam ettirilmiştir³⁰. Kale içerisinde bulunan İsmâîlî halkı ciddi yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayınca, çaresiz kalan Ahmed b. Abdülmelik b. Attaş, Sultan Muhammed Tapar'ın veziri olan ve aynı zamanda İsmâîlî taraftarı olan Sad'ül-Mülk'ten zâhirelerinin bittiğini, savaşmaktan yorulup, kaleyi teslim etmek zorunda kalacakları haberini yollayarak yardım istemiştir³¹. Gizliden İsmâîlî destekçisi olan Sadü'l-Mülk, sultandan habersiz onlara her gün altın, erzak, meyve ve tüm ihtiyaçlarını göndermiştir. Ancak Muhammed Tapar'ın ısrarlı kuşatması sonucunda, Hâlincan Kalesi'nin kendilerine verilmesine karşılık Şahdiz Kalesi'nin teslimine razı olmuşlardır³². Ayrıca bir grup İsmâîlî'nin kaleden inmesini ve Errenca'da bulunan En-Nazır Kalesi'ne, ikinci gurubun ise Tabes Kalesi'ne varıncaya kadar eşlik etmesini ve daha

²⁹İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c.10,s. 346; El-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 93.

³⁰Kaşanî, *Zübdetü't-Tevârih*, s. 157; Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 399.

³¹Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, c.I, s. 155; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995,s. 180.

³²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*,s. 347; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assassins*, Mounte&Go, Gravenhage, 1955,s. 95.

sonra Alamût Kalesi'ne Hasan Sabbâh'ın yanına kadar götürmelerini istemişlerdir³³. Bu isteklerini kabul eden Muhammed Tapar, İsmâîlîleri en-Nazır ve Tabes Kalelerine yollamıştır. Ancak bütün bu talepleri zaman kazanmak için isteyen Ahmed b. Adülmelik Ataş, anlaşma karşılığında sözünde durmayarak elinde bulunan es-Sinn Kalesi'ni sultana teslim etmekten vazgeçince, Muhammed Tapar bu kez oraya saldırmıştır³⁴. Bu arada kalenin ileri gelenlerinden birinin sultana kaleye çıkılan gizli yolu göstermesi üzerine Şahdiz Kalesi yeniden ele geçirilmiştir³⁵. Ahmed b. Abdülmelik Attaş'ın da bulunduğu bir grup esir alınmış, bir hafta zindanda bekletilen Ahmed b. Abdülmelik Attaş'ın derisi yüzölüp, içine saman doldurulan vücudu İsfahan'ın her tarafında teşhir edilmiştir. Kafası Bağdad'a gönderilmiştir³⁶. Böylece Nizârî İsmâîlîlerinin İsfahan ve civarındaki direnişi ve yapılanmaları sultan Muhammed Tapar tarafından bir süreliğine kontrol altına alınmıştır.

II. İsfahan ve İsfahan Cuma Camii'nde Yapılan Suikastlar

Nizamü'l Mülk'ün öldürülmesinin ardından kısa bir süre sonra Sultan Melikşah'ın ölümü ile dikkati dağılan Selçuklu meliklerinin merkezi otoriteyi kontrol altına almaya çalıştığı süreçte Nizârî İsmâîlîler Rudbar, Kumis, Kûhistan ve diğer dağlık bölgelerde çok sayıda kaleyi ellerine geçirmenin yanında örgütlenmelerini şehirlere yayarken, doğrudan Selçuklu yönetiminin işlerine karışmaya başlamışlardır. Giderek etkinliklerini artıran İsmâîlîler daha da cesaret kazanarak dikkatlerini İsfahan'a Selçuklu merkezine yöneltmişlerdir³⁷.

Nizârîlerin organize olarak hareket etmeleri, kendilerine atfedilen ve geniş çapta ses getiren suikastlarla birlikte Sünnî devlet Selçuklu'ya yönelen tehditlerin en başına yerleştirirken, başta Selçuklu

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c. 10, s. 347.

³⁴ Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, C. I, s. 157.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c.10,s.348; Nişaburî, *Zeyl-i Selçukname*, s.40; Er-Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, c. I, s. 152-153.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c.10, s.348; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh*, s. 144; Kaşanî, *Zübdetü't-Tevârîh*, s. 157; Teyfik Ebuzziya, *Hasan b. Sabbâh*, s. 23; Farhad Daftary, *A Short History of Islam*, s.153; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 55.

³⁷ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s.392.

yönetimi olmak üzere Sünnî çoğunluk tarafından bastırılan hatta yok edilmesi gereken topluluk haline gelmişlerdir³⁸. Çünkü Hasan Sabbah'ın ve haleflerinin yaptığı eylemler merkezi otoriteyi sarmasının yanında siyasi dengeleri değiştirirken, ticaret yollarını kesme, halktan illegal yollar ile vergileri toplama vs. gibi eylemler ile sosyo-ekonomik olarak devleti ve halkı ciddi tehdit altına sokmuştur. Nitekim dinin siyasallaştırılması ile başlayan eylemler sosyo-ekonomik, siyasi, dini ve kültürel açıdan zorlanan İsfahan toplumunu ve devleti farklı mücadele yöntemlerine iterken, bu durum şehirde çok yönlü karmaşaya neden olmuştur. Özellikle artan suikastlara karşılık, Nizârî İsmâîlî kalelerini kuşatma altına alan Selçuklu yönetimi sonuç alamayınca, İsmâîlîlere saldırılarını daha şiddetlendirip toplu halde yok etme, şehirlerde yaşayan İsmâîlîleri ateşe atarak ya da kılıçtan geçirerek öldürülme şeklinde savunmaya geçmiştir. İsfahan başta olmak üzere Halep, Şam, Kazvin güney Horadan'daki kasabalar ve diğer bölgelerdeki İsmâîlîlerin mallarına el konulmuş ve katledilmeye başlanmıştır³⁹. İsfahan'da karşılıklı İsmâîlî-Sünnî olayları giderek büyürken, şehir merkezi ve İsfahan Cuma Cami, İsmâîlîlerin önemli propaganda merkezlerinden biri haline dönüşmüştür. Çünkü birçok devlet adamı ve komutan burada İsmâîlîler tarafından katledilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde İsfahan'da haklarında olumsuz konuşan eylemsel ve sözsözsel karşı duruş sergileyen din alimleri, kadılar, hâkimler, müezzinler ve halifeler arasından seçilmiş Sünnî din adamları en önemli kurbanları arasına girmiştir. Nitekim İsfahan ve yakın çevresinde onlara karşı sayısız suikastlar gerçekleşmiştir.

Bilindiği üzere İsmâîlîlerin Selçuklu Devlet bünyesindeki ilk kıtalleri, İsfahan'daki olaylar ve Alamût'un ele geçirilmesinden önce Save'de bir müezzinin öldürülmesidir. Bu olayla İsmâîlî dâileri ve Büyük Selçuklu yönetimini ilk defa karşı karşıya getirmiştir. İsmâîlîlerden on sekiz kişi bir bayram günü burada buluşarak, bayram namazı kılmışlardır. Ayrıca bu olay, İsmâîlîlerin toplu olarak varlıklarını ilk defa ifade edip, boy gösterdikleri bir eylem de olmuştur. Öyle ki bu eylemin haberini alan beldenin emiri, bu şahısları tutuklatmış, sonra da serbest bırakmıştır. Rivayete göre; Save'li

³⁸ Farhad Daftary, *Alamut Efsaneleri*, s.62.

³⁹ Farhad Daftary, *Alamut Efsaneleri*, s.63.

İsmâîlîler, İsfahan'da ikamet eden bir müezzini kendilerine katılmaya çağırılmışlardır. Fakat o, bu daveti kabul etmeyerek reddince açığa çıkacakları korkusuna kapılarak müezzini öldürmüşlerdir. Olay Nizâmü'l-Mülk tarafından duyulunca müezzini öldürmekle itham edilen kişilerin yakalanma emri verilmiştir. Katil olduğu tahkik edilen Tahir ismindeki bir marangoz kısasen katledilerek, ayağından sürüklenip, İsfahan sokaklarında teşhir edilmiştir. Sünnî müezzine karşı İsmâîlî marangozun öldürülmesi iki tarafı karşı karşıya getirmiş ve karşılıklı olaylar silsilesini başlatmıştır⁴⁰. Ardı arkası kesilmeyen suikastlar, tek tek öldürülen önemli devlet adamları, âlimler ve din adamlarının ortadan kaldırılması Selçuklu devlet yönetimine güç kaybettirirken, Selçuklu'nun alışıktan olmadığı meydan savaşları ve kuşatmalardan farklı bir strateji uygulamasına neden olmuş, suikastlara karşılık daha sert önlemler alınmıştır. Halk nezdinde sözü dinlenen, saygı duyulan önemli Sünnî âlimler ve din adamlarının öldürülmesi İsfahan sokaklarında halk tarafından toplumsal tepkiye sebep olmuştur. İsfahan'da gerçekleştirilen bu suikastların ortak özelliği kalabalıklar arasında işlenmesinin yanında devlet ve toplum içinde çok ses getirmiş olmasıdır. Çünkü Selçuklu sarayının hemen yanı başında başkent İsfahan'da işlenen bu suikastlar devlete olan güveni sarmış, tepkiye sebep olmuştur. Örneğin dönemin hanefî bilginlerden olan Nişabûr kadısı Saîd b. Ebî Muhammed, Ramazan bayramı kutlamaları sırasında, 1106 İsfahan Cami'nde bir fedâî tarafından öldürülmüştür⁴¹. Aynı şekilde onların amansız rakibi olan İsfahan Kadısı Ubeydullah el-Hatib öldürülmüştür⁴². Yine Abbasi halifesi er-Raşid Billah'ın hilâfete geçtikten sonra İsfahan'da atına binerken pusuda bekleyen dört fedâî tarafından bıçaklanarak öldürülmesi⁴³üzerine İsfahan halkı İsmâîlîlere karşı yeni ve şiddetli bir tepki gösterirken,

⁴⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamîl*, c.10,s.258; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Merkezi, Ankara, 1965, s. 320; Bernard Lewis, *Haşîşiler (Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset)*, Çev. Ali Aktan, Sebül Yayinevi, İstanbul, 1995, s. 115; İbrahim Hasan, *İslam Tarihi, "Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal"*, Çev. Komisyon, c. 5, İstanbul, 1985-87, s. 326.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c. 10, s. 415.

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c. 10, s. 415.

⁴³ Cuveynî, *Târih-i Cihân-güşâ*, s. 550; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh*, s. 146; Mirhvand, *Ravzatü's-Sefa*, s. 3092;

Alamût'ta bir hafta bayram ilan edilmiştir. Çünkü Abbasi halifelerinin öldürülmesi, Nizâmü'l-Mülk'ten sonra gerçekleştirilen en büyük suikasttır⁴⁴.Yine İsfahan'da öldürülen bir başkası da tesadüfen o gün zırh giymemiş olan İsfahan şahnesi Sermezdîdir. Aynı gece oğullarına karşı yapılan saldırılar sonucunda Sermez'in evinden beş cenaze çıkarılmıştır⁴⁵.İsfahan'ın önde gelen âlimlerinden Said b. Muhammed el-Buhari de öldürülenler arasındadır⁴⁶.

Nizârî İsmâîlîler tarafından öldürülen Nizâmü'l-Mülk, İsfahan'dan Bağdat'a dönerken⁴⁷, Deylemli Ebû Tahir Eyvanî (Arranî) adında bir İsmâîlî tarafından (1092), Şahne denen bir yerde öldürülmüştür⁴⁸. Nizamü'l Mülk'ün öldürülmesi İsfahan'da gerek halk, gerekse askerler arasında büyük yankı uyandırmıştır. Onun ölümüne ağlayan şairler mersiyeleler, kasideler yazmışlardır. Orduda onun himmeti ile beslenen binlerce kişi yas tutmuştur. Şahne'de harekete geçen ordugâhı, bizzat Sultan Melihşah ata binip aralarında dolaşarak ve teskin edici hitaplarda bulunarak yatıştırabilmiştir. Daha sonra Nizamü'l-Mülk'ün cenazesi İsfahan'a götürülmüş ve Kerrân

⁴⁴ Cuveynî, *Târih-i Cihân-güşâ*, s.550; Mirhvand, *Ravzatü's-Sefa*, s.3092; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Deveti's-Selçukiyye*, s.76

⁴⁵ Ahmet Ocak, *Selçuklular*, s.230.

⁴⁶ Ahmet ocak, *Selçuklular*, s.230

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, c. 10, s. 264.

⁴⁸ Cuveynî, Alaaddin Ata Melik, *Târih-i Cihân-güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999,s.542;ReşidüddinFazlullah, *Câmiü't-Tevârih*, s. 110; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I) Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Yay. Ali Öngül, İzmir, 2000, s. 61; Râvendî, *Râhatu'sSudûr*, c. I, s. 132; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 519-520; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 399; Ebuziya Teyfik, *Hasan b. Sabbâh*, Ankara, 1299s. 14; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s.203; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *DİA*, İstanbul, 2007,s.194, İbnü'l Adîm, İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (*Biyografilerle Selçuklular Tarihi*), Çev. Ali Sevim, Ankara, 1982;s. 57);Hüseyinî, El- Hüseyinî, *Ahbârüd-Deveti's-Selçukiyye*, (Hzl. Necati Lügal), TTK, Ankara, 1943, s. 45.

Mahallesi'nde büyük çayın kenarında yapılan Türbe-i Nizâm'a defnedilmiştir⁴⁹. Aynı şekilde Bağdat halifesinin bir veziri Ebû'l Ali Said'tir; 1105-06'da İsfahan Cuma Camii'nde öldürülmüştür⁵⁰.

İsfahandaki Sünnî- Şii kavgası öyle boyutlara ulaşmıştır ki sadece insanlar değil, şehrin mimari dokusu da ciddi hasar görmüş ve İsfahan'ın önemli bir kısmı harabeye dönmüştür⁵¹. İbn Batuta, İsfahan şehriden bahsederken, "büyük ve gösterişli şehirlerden; lakin Ehl-i Sünnet ve Şia arasında meydana gelen kavga ve çekişme sebebiyle geniş bir kısmı hala harap. Bu fitne bugünde de devam ediyor. İki taraf da kavgadan geri durmuyor" şeklinde belirtmiştir⁵².

Nitekim Selçuklu döneminin önemli Cuma camilerinden biri olan İsfahan Cuma Camii⁵³ çok sayıda din âlimi, devlet adamı vs. namaz öncesi ya da sonrası suikastta kurban giderken, İsmâîlilerin çoğunlukla eylemlerini gerçekleştirdikleri sembolik mekânlardan biri olmuştur. Ayrıca onlarca suikastta şahitlik eden İsfahan Cuma Camii, Nizârî İsmâîliler tarafından yakılmış, tahrip edilmiştir. Öyleki cami ve kütüphanesi İsmâîliler tarafından planlı bir şekilde bir gece vakti ateşe verilmesi sebebiyle güney ve kuzeydeki kubbeler dışında diğer bölümleri ve içerisindekiler yanmıştır. Caminin imarı için bin dinardan fazla para harcanırken, beş yüze yakın Kuran'ı Kerim de yanmıştır⁵⁴.

⁴⁹ Nizamü'l Mülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2016, s.12; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 204-206.

⁵⁰ A.Sevim - E.Merçil, *Selçuklu Devletler Tarihi*, s. 188.

⁵¹ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Tancî Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul:2000, s.251; Osman Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, s. 497.

⁵² İbn Battûta, Tancî, *İbn Battûta Tancî Seyahatnamesi*, s.251.

⁵³ "XI. Yüzyılın sonlarında inşa edilen İsfahan Cuma Camii Selçuklu dönemine aittir. Meydân-ı Köhne denilen bir meydana bakan Camii, Selçukludan Safevî devrine kadar çeşitli ilâvelerle, ayrıca XIX ve XX. yüzyıllarda geçirdiği tamirlerle bugünkü durumuna ulaşmıştır". Yaşar Çoruhlu, "İsfahan Cuma Camii" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, Ankara, 2000, s. 504

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c.10, s. 470; Yaşar Çoruhlu, "İsfahan Cuma Camii" *DİA*, s. 504-506; Osman Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, s. 497.

III. İsfâhan'da Toplumsal Karmaşa

İsmâîlîler ve Selçuklu devleti arasında kuşatmalar, katliamlar, suikastlar baş gösterirken bu durum özellikle İsfâhan şehrinde yaşayan halkı karmaşa, korku ve intikama sürüklemiştir. Özellikle İsfâhan'da patlak veren olaylar ve bulunan hücre evi bunun en açık delilidir. Şiddetli İsmâîlî saldırıları İsfâhan'da herkesi etkilemiş, dehşet ve korku içinde halk intikam almak için İsmâîlîlerin bulunduğu geçitlerin üzerine çıkmıştır⁵⁵. Râvendî'nin eserinde yer alan bir rivayete göre; İsmâîlîler o geçitten geçen kişileri yakalayıp, bölgedeki hücre evine götürüp, öldürdükten sonra evin içinde bulunan kuyuya attığına dair haberler yayılmıştır. Bir gün Alevî-i Medenî denilen bir İsmâîlînin evi ortaya çıkarıldığında insanların kuyuya sarkıtıldığı, yeraltı odalarına çıkan delikler bulunduğu rivayet edilir. İsfâhan'da yaşayan gençlerin tek tek kaybolmaya başlaması, ailelerin onlardan haber alamaması şehirdeki olayları daha çıkmaz duruma sokmuştur. Aileler ölü veya hayatta olduklarından haber alamadıkları çocuklarını merak etmeye başlamıştır⁵⁶ Sonrasında İsmâîlîlere ait hücre evinin fark edilmesi üzerine olaylar gün yüzüne çıkmış, kaybolan gençlerin yanı sıra dört-beş yüzden fazla insan ve kafatası bulunmuştur⁵⁷. Bunun üzerine İsfâhan şehrinde korku, dehşet ve öç alma duygusu daha da artmıştır. Sünnî-Şiî kavgası öyle bir halk almıştır ki olaylar devlet kontrolünden çıkarak halk, din adamlarının fetvası üzerine kıyımlara kadar gitmiştir. Örneğin İsfâhan'da çıkan yer altı odaları üzerine Şafi Fakihî Ebû'l-Kasım Mes'ud b. Muhammed el-Hocendî, İsmâîlîlerden intikam almak için silahlanıp, halktan büyük bir kalabalık toplayarak çukur kazdirmış, içine ateş yaktırıp, halkın yakaladığı İsmâîlîleri birer birer getirip bu ateşe attirmiştir⁵⁸. Çukurların başında durması için de Malik adında bir görevli koymuştur⁵⁹. İsfâhan'da uğradıkları bu saldırıları karşılıksız bırakmayan İsmâîlîler, el-Hocendî'yi 1102 yılında

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 259.

⁵⁶ Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, c. I, s. 153-154.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 259.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 159; Adnan Adıgüzel, "Mehmet Şerafettin Yaltakaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah, s. 216

⁵⁹ Râvendî, *Râhatu's-Sudûr*, c. I, s. 153; Nişaburî, *Zeyl-i Selçukname*, s. 41; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 445-446. Odada görülen insan sayısı Nişaburî'nin *Selçuknâme*'sinde 343 kişi olarak geçmektedir. İbnü'l-Esir'e göre, o evi

Rey’de vaaz verdiği bir sırada öldürmüşlerdir⁶⁰.Artık İsfahan’da Sünnî-Şiîler arasında çıkan bu karmaşada herhangi bir Selçuklu emiri ya da Sünnî bir kadının öldürülmesinin ardından şehrin Sünnî toplulukları bütün İsmâîlîleri ya da şüphelileri öldürmeye başlamıştır⁶¹.

İsfahan’daki günlük hayatı etkileyen genelde İsmâîlî-Selçuklu mücadelesi, özelde suikastlar ve hücre evleri vb. gibi olaylar komşuyu komşuya düşman ederken, devlet adamları da sarayda zırh giymeden ve hatta koruma almadan dışarı çıkamaz hale gelmişlerdir.⁶² İntikam, korku, şüphe güvensiz İsfahan toplumu acımasız ölç alma duygusuna kapılırken şehirde huzur ve güven kalmamıştır. Nizârî İsmâîlîleri, Selçuklu topraklarında özellikle Sultan Berk-yarûk ve Muhammed Tapar döneminde 30 yıldan daha fazla isyan yürütmüş, bir süre içinde olsa da başkent İsfahan’ı tehdit etmiş ancak bunun karşılığında başta birçok şehirde kayıplar verirken, İsfahan ve çevresindeki birçok kaleyi bırakmak zorunda kalmışlardır⁶³. Öte yandan Alamût merkezli kurulan Nizârî İsmâîlîlerin faaliyetleri Sünnî çoğunluk tarafından sistematik ve örgütlü bir şekilde İsmâîlî karşıtı tepkinin doğmasına ve büyümesine neden olmuştur.

Sonuç

Büyük Selçuklu başkenti İsfahan Sünnî-Şiî inancın merkezinde çatışmaların ortasında kalmış bir şehirdir. İslamiyet’in kabulünden sonra Sünnî akidenin yaygın kabul gördüğü şehir Fatimî halifesinin bölgeye gönderdiği daîler aracılığıyla hızlı bir şekilde Şiî inancının yaygınlaştığı görülmektedir. Sünnî inancın temsilcisi olan ve Abbasi halifeliliğine destek veren Selçuklular kendi coğrafyalarında aşırı Şiîliğin karşısında duran en önemli güç olmuşlardır. Özellikle İsfahan’da çok hızlı, sistemli, militarist bir şekilde yapılanan Nizârî

bulan bir adamın tesadüfen arkadaşının evine girip, orada çok sayıda elbiseler, ayakkabılar ve silahlar görmek sureti ile ortaya çıkarmıştır. İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, c. 10, s. 259.

⁶⁰ Râvendî, *Râhatu’s-Sudûr*, c. I, s. 153

⁶¹ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 392.

⁶² Adnan Adıgüzel, “Mehmet Şerafettin Yaltkaya’nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Makalesinin Sadeleştirilmesi”, s. 216.

⁶³ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 401.

İsmâîlîlerine karşı fikirsel ve askeri önlemleri ile Şiiliğin geniş bölgelere yayılmasını bir nebze de olsa engellerken kontrol altında tutmakta zorlanmıştır. Nitekim Sultan Melikşah'ın ölümü ile birlikte oluşan siyasi boşluk, taht kavgaları, isyanlar ve Haçlı seferlerinin ortaya çıkması Selçuklu yönetiminin Nizârî İsmâîlîler ile yeterince mücadele etmesini engellemiştir. Özellikle Sultan Berkyarûk ve Sultan Muhammed Tapar arasında saltanat mücadelesi yüzünden Nizârî İsmâîlîlere gereken hamleler yapılamazken, Nizârîler İsfahan'da sayısını artmış, suikastlar ve isyanlar ile devlet ve toplum içerisine sızmayı başarmışlardır. İsfahan ve civarında çok sayıda kale ele geçirip, yolları kesmeleri, vergi toplamaları, din âlimleri ve devlet adamlarına yaptıkları suikastlar ve tüm propagandanın bedelini Selçuklu yönetiminin yanında halkında tepkisi ile toplu kıyımlara maruz kalarak ödemişler, ancak inançları, iyi örgütlenmeleri, bağlılıkları onları 166 yıl boyunca İran topraklarında kalmalarını sağlamıştır.

Öte yandan XI-XII. Yüzyılda İsfahan'da ortaya çıkan Sünnî Selçuklu ve Şiî Nizârî İsmâîlî ilişki biçimi inanç, siyaset ve çatışma ekseninde devam ederken, Selçuklu yönetiminin çabası sayesinde Sünnî akide İsfahan başta olmak üzere İran'ın büyük çoğunluğunda korunmuştur. Sadece mezhepsel açıdan değil siyasi, etnik, kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan karşılıklı yıpranan İsfahan halkı ve yönetimi iki zıt yönde kutuplaşmıştır. Şiî davasının en büyük aktörlerinden olan Nizârî İsmâîlîleri daha öncekilerden farklı olarak hilafet kurma ya da devlet kurmanın dışında adanmış ve inanmış bir şekilde davalarını sürdürebilmek için meşru olmayan birçok yöntem denemişlerdir.

Kaynakça

- Ateş, Ahmet, "Batıniyye", *İA*, MEB,C. 2, İstanbul: 1949, s.339-342.
- Adıgüzel, Adnan "Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabah Makalesinin Sadeleştirilmesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S.XII, 2014,s.187-220.
- Cuveynî, Alaaddin Ata Melik, *Târîh-i Cihân-güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:1999.
- Çağatay, N., Çubukçu, İ. A., *İslam Mezhepleri Tarihi 1*, A. Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara:1965

- Çoruhlu, Yaşar, "İsfahan Cuma Camii" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.22, İstanbul: 2000, s.504-506
- Daftary, Farhad, *Şii İslam Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016
- _____, *A Short History of the İsmâîlîs*, Traditions of a Muslim Community, Edinburg Unuversity Press, Edinburg, 1999.
- _____, *Muhalif İslam'ın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaya, Ankara: 2001.
- El-Talib, El -Talib, *Tarih-i İsmâîlîyye*, Tahran:1362.
- El- Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, (Hzl. Necati Lügal), TTK, Ankara: 1943.
- Er-Râvendî, *Râhatu's-Sudûr ve Âyetu's-Sürûr*, Çev. Ahmet Ateş, c. I-II, Ankara:1957
- Halm, Heinz, "Bateniya", *Encyclopedia Iranican*, c. III, Routledge& New York:1989
- _____, *Shi'ism*, Columbia University Press, New York: 2005 .
- Hemendanî, Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh*, Nşr. Muhammed Müderrisi Zencani, Tahran:1338.
- Hodgson, MGS, *The Order Of Assassins*, Mounte & Go, Gravenhage:1955.
- İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, "Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal", Çev. Komisyon, c. 5, İstanbul:1985-87.
- İbn Battûta, Tancî, *İbn Battûta Tancî Seyahatnamesi*, Çev. A.Sait Aykut, YKY, İstanbul:2000.
- İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Biyografilerle Selçuklular Tarihi), Çev. Ali Sevim, Ankara:1982.
- İbnü'l-Esîr, el-Kâmil *Fi't-Târîh*, *Tercümesi (İslam Tarihi)*, Çev. Abdülkerim Özaydın, c. 10-11, İstanbul:1987
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: 1953,
- Kaşanî, Cemaleddin Ebü'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü't-Tevârîh*, Hurufçimi-yiSamedî, Tahran:1344.
- Kazvînî, Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, Nşr. Abdülhüseyin Nevaî, Çaphane-i Firdevsi, Tahran: 1339.
- Lewis, Bernard, *Haşîşiler (Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset)*, Çev. Ali Aktan, Sebil Yayınevi, İstanbul:1995.
- Mirhvand, *Tarih-i Ravzatü's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Tas-hih. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, c. 6, Tahran: 1385.
- Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I) Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Yay. Ali Öngül, İzmir:2000.
- Nişaburî, İmam Zahuriddin, *Zeyl-i Selçukname*, Tahran,1332.

- Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2016
- Ocak, Ahmet, Selçukluların Dini Siyaseti,(1040-1092),Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul:2002.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkyarûk Devri Selçuklu Tarihi (1092-1104)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul:2001.
- _____, "Nizâmülmülk", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul:2007,s.195
- Özgüdenli, Osman, "İsfahan" *Diyanet İslam Ansiklopedisi, DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.22, İstanbul:2000
- Sevim, Ali; Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: 1995.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar*, Türkiye Yayınevi, İstanbul:1964.
- Muzaffer, Tan, "*Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar*", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, Sivas: 2012, s.111-145.
- Tevfik, Ebuziyya, *Hasan b. Sabbâh*, Ankara:1299.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Merkezi, Ankara: 1965.
- Wiley, Peter, *Eagle's Nest, İsmâîlî Castles in Iran and Syria*, The Institute of İsmâîlî Studies, London:2005.
- Yazar, Nurullah, *Büyük Selçuklu Döneminde İsfahan*, , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara:2013.
- _____, *Büyük Selçuklu Döneminde İsfahan'ın Siyasi Durumu*, *Journal of İslamic Research*,2013: S.24(01), Ankara: 2013.

